

Марія Брус
м. Івано-Франківськ

ФЕМІНІТИВИ-ГРЕЦИЗМИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена вивченню історії фемінітивів грецького походження на українському ґрунті. У ній розглянуто мовні й позамовні фактори проникнення грецизмів до лексики української мови в різні історичні періоди. Звернуто особливу увагу на частку фемінітивів-грецизмів серед грецьких запозичень кожного синхронного зрізу і серед фемінітивів кожної історичної доби. Ґрунтовно проаналізовано особливості фемінітивів грецького походження з урахуванням усіх історичних періодів (давньоукраїнського, староукраїнського, нового українського та сучасного українського).

Ключові слова: *фемінітиви-грецизми, історія української мови.*

Фемінітивна підсистема української мови як сукупність іменників зі значенням особи жіночої статі, що знаходяться в постійних закономірних відношеннях і зв'язках між собою [3: 18], перебуває завжди в безперервному розвитку. Еволюцію такої лексичної підсистеми забезпечують процеси вдосконалення, збагачення й оновлення її структурного складу. Як відомо, кількісний склад цієї підсистеми досить великий (більше п'яти тисяч слів) [6: 67], представлений похідними й непохідними словами, де похідні переважають над непохідними і поділяються на питомі й іншомовні [3: 18]. Але якщо фемінітиви української мови загалом чи як власне українські найменування вже аналізувалися в синхронному й діахронному аспектах [2, 5, 6], то запозичені загальні назви жінок ще не ставали самостійним об'єктом досліджень, тим більше не розглядалося й не трактувалося окремо поняття *запозичені фемінітиви*, що є сьогодні необмеженим полем для лінгвістичних студій.

Особливу групу запозичень у фемінітивній підсистемі української мови становлять грецизми. Історія цієї групи іншомовних лексичних одиниць є досить тривалою і протяжною на українському ґрунті – від спільнослов'янської епохи дотепер. Вхідження її до української мови зумовлювалося мовними й позамовними факторами і було неоднакове в різні історичні періоди, через різні політичні, культурні, релігійні й інші відносини з еллінським світом. Отож вливання фемінітивів-грецизмів до українського лексику великою мірою залежало від екстралінгвальних чинників. Перші грецизми були відомі слов'янам і зокрема українцям приблизно з кінця праслов'янської доби (*корабель, церква, хрест*), унаслідок запозичення грецької мови, пізнання грецької культури, поширення християнської віри, тобто під час еллінського впливу ще до виникнення писемності в східних слов'ян, становлення державного життя й офіційного хрещення Русі, але християнський лексикон слов'ян складався не тільки під грецьким впливом, а й латинським [див. 11: 43-46; 15: 410-412]. А перші загальні назви жінок грецького походження стали відомі східним слов'янам лише з X ст., із часу поширення старослов'янської як першої літературно-писемної мови у слов'ян, необхідної для сприйняття християнського вчення, перекладу церковних книг із грецької мови й

уможливлення церковного-релігійного життя слов'ян, що стала активним і могутнім провідником грецьких слів до лексики слов'янських мов. Таким чином, перші грецизми проникали на український ґрунт безпосередньо з грецької мови або опосередковано під впливом старослов'янської мови.

Процеси запозичення, адаптування, використання грецизмів упродовж усієї історії розвитку української мови були неоднаковими, тому поняттям *фемінітиви-грецизми* охоплено різні за процесом виникнення і формування підгрупи слів: переклади грецьких загальних назв жінок, або кальки з грецької мови (*богородиця, сивіла, амазонка*), грецизми, утворені під старослов'янським впливом (*богоотроковиця, богородителница*), грецизми, сформовані через посередництво інших мов, фемінітиви з грецькими мовними елементами (коренями, основами, префіксами, суфіксами) (*акробатка, аристократка, бандуристка, гімнастка, ідіотка, корифейка, епіграфістка*). А за часом запозичення фемінітиви-грецизми так само поділено на чотири групи: запозичення XI – XV ст., запозичення XVI – XVII ст., запозичення XVIII – XIX ст. і запозичення XX – XXI ст. Перші дві групи грецьких запозичень сформувалися ще в киеворуську добу і використовувалися в давньоукраїнській і староукраїнській мовах, а до сьогодні збереглися в пасивному лексиконі як застарілі або як вузькоспеціалізовані слова (*Богоматір, мироносиця, приснодіва, великомучениця*). Наступні дві підгрупи – це в основному запозичення нової і сучасної доби, що невеликою мірою дотепер поповнюються новими словами. Слід зазначити й те, що в кожний історичний період до лексики української мови вливалася неоднакова кількість фемінітивів-грецизмів. Все ж основна маса їх увійшла до українського словника в староукраїнській і новий українській період. А з виділених підгруп фемінітивів-грецизмів найменше українській мові було відомо за всю історію її розвитку безпосередніх грецьких запозичень, або кальок з грецької мови. Більшою мірою запозичувалися і формувалися фемінітиви-грецизми під впливом старослов'янської та інших мов. А найбільшу кількість становлять ті фемінітиви, що виникли на власне українському ґрунті за допомогою грецьких мовних елементів, за якими відповідні назви жінок так само можна відносити до фемінітивів-грецизмів.

Для української мови XI – XV століть характерним було активне творення фемінітивів під впливом старослов'янської мови або зі старослов'янськими мовними особливостями. А такі фемінітиви могли відображати й певні грецькі мовні риси, проникнення на український ґрунт грецьких мовних елементів. Від найдавніших дописемних часів до християнізації східнослов'янських земель українці не мали прямих контактів з візантійською культурою, тому всі грецькі впливи йшли переважно через південнослов'янські народи і зокрема через першу писемну староболгарську мову [11: 51], тому й у лексиці давньоукраїнської мови відобразилося досить мало фемінітивів грецького походження. Оскільки ж грецькі запозичення мали переважно церковно-релігійний характер, то й перші фемінітиви грецького походження – це були в основному назви Божої Матері та поодинокі назви інших осіб жіночої статі. Так, першим грецьким запозиченням, або калькою з

грецькою мови можна вважати слово *Богородиця* [1: 137; 29, I: 183], що сприймається сьогодні як складне слово церковнослов'янського походження [23, 2: 146]. За аналогією до слова *Богородиця* у старослов'янській мові чи під старослов'янським впливом виникли інші складені назви Божої Матері з першою частиною *бого-* (*Богомати, Богоотроковица, Богородителка, Богородителница*) [23, 2: 141, 145, 146], що відобразили характерний для грецької і церковнослов'янської мов процес складання основ. Деякі слова розглядалися як кальки з грецької мови так само, як і слово *Богородиця*, наприклад, *Богоотроковица* [1: 137]. Отож визначити походження вказаних фемінітивів (грецьке чи старослов'янське) досить важко через те, що найдавніші грецькі запозичення зазнали більших фонетичних і морфологічних змін, ніж новіші [19: 78]. Але незважаючи на первинне джерело виникнення (грецьке чи старослов'янське) вони збереглися дотепер як церковнослов'янізми, бо відобразили книжні церковнослов'янські риси, набрали відповідного вигляду на українському ґрунті і належать сьогодні до пасивного застарілого лексику.

Церковнослов'янізми становили основну частину фемінікону української мови XI – XV століть, охоплюючи переважно складні слова й іменники на *-ниця, -иця* [5]. А за процесом творення чи за різними мовними ознаками вони так само могли сягати грецької мови, як і попередні слова. Так, до грецького джерела можуть відсилати насамперед складні слова на зразок *благовѣстьница, боголюбия, вѣлхоутробьница, чародѣвница* [20, I: 174, 259; II, 164; III, 367], *единемужия, иночадьница, лиходѣвница, пустынелюбия, чрѣвовѣльшьница* [26, I: 811, 1145; II: 28, 1733; III: 1560]. Учені зазначали, що завдяки впливу грецької мовної стихії на мову перекладачів лексичний фонд киеворуського періоду збагатився насамперед складеними словами, у яких складові частини мали різне частиномовне вираження і відповідали навіть грецьким оригіналам [11: 235-236, 240-243]. А в їх працях за виділеними складними словами, за співставленням із ними можна вбачати грецькі мовні риси і в багатьох складених фемінітивах (*благодѣвница, любодѣвница, мироносица*). Та можна віднайти серед аналізованих грецизмів навіть поодинокі складені фемінітиви як грецькі кальки, наприклад: *мужелюбия* [див. Ковалів: 241]. Значно більше в киеворуський період виділялося суфіксальних церковнослов'янізмів на *-ниця, -иця*, що так само могли би вважатися словами грецького походження, зокрема *блудьница, губительница, жьрица, зелеиница, кърчьмьница, милостьница, мученица* [20, I: 237; II: 402; III: 273, 367; IV: 374, 532; V: 46-47], *въздържальница, вѣльшьбьница, държальница, дѣлательница, играньница, именитица, отроковица, плѣньница, податьница, помощьница, родительница, роскошьница* [26, I: 355, 774, 785, 1020, 1093; II: 763, 977, 1031, 1166; III: 132, 166]. Але до грецизмів з упевненістю можна відносити суфіксальні фемінітиви хіба що за грецькими мовними елементами (основами, префіксами, суфіксами) і з посиланням на відомі сьогодні праці про грецькі запозичення. Так, до грецьких запозичень киеворуського періоду мовознавці зараховують окремі маскулінативи *астрологъ, риторъ, философъ, мнихъ, калугерь, игумень, предатель, благодѣтель*, префікси *без-, со- (съ-), на-, об-*,

по-, под-, при-, про-, пре-, у- (в абстрактних іменниках) [11: 51-105, 237-240], що простежуються і в структурі деяких фемінітивів, наприклад: *благодѣтельница, наузьница* [20, I: 184; V: 207], *игуменья, обрученица, съвѣрстьница, съпружьница* [26, I: 1022; II: 549; III: 670, 807]. Отож українській мові XI – XV були відомі поодинокі фемінітиви, перекладені з грецької мови (*Богородиця, богоотроковица, мужелюбица*), і дещо більше сформованих за аналогією до грецьких кальок та внаслідок старослов'янського впливу, для надання тогочасній писемній мові високого книжного характеру (*дѣлальница, заступница, кѣрмительница, пущеница, ремствѣница, служѣница*) і для відображення тогочасного церковно-релігійного життя (*Богомати, приснодѣва, проповѣдница, пророчица, проскурница, черница, черноризица*).

В українській мові XVI – XVII ст. активізувалося й посилювалося творення фемінітивів за допомогою грецьких мовних елементів. До неї увійшли майже всі фемінітиви грецького походження з попередніх часів та новоутворені за аналогією до грецьких кальок, що активно використовувалися в староукраїнських пам'ятках і могли ставати взірцями для творення нових слів (*владичица, мученица, волшебница*). Так, за аналогією до грецьких чи церковнослов'янських складних слів на староукраїнському ґрунті постали й інші складні фемінітиви, наприклад: *близнятородица, вѣнцепродавница, раболюбителница, самохвалница, стихотворница, селостроителница* [13: 207, 379, 252, 296, 319, 413]. Порівняно з попередніми століттями, значно збільшилася кількість суфіксальних фемінітивів, мотивованих грецькими маскулінативами або словами з грецькими мовними елементами. Насамперед привертають увагу фемінітиви з префіксами *без-, воз-, из-, ис-, на-, под-, пре-* (*пред-*), *при-, со-, у-*, утворені від аналогічних похідних афіксальних маскулінативів, наприклад: *безстудница* [30: 79], *возбудителница, изгнательница, истребителница* [13: 134, 189, 156], *навадница, нарекалница, насилонница* [14: 68, 174, 99], *подложница, предстательница, присѣделница, сопросителница, увѣщательница, укротителница* [13: 304, 86, 71, 132, 311, 170]. Досить продуктивними стали фемінітиви, мотивовані маскулінативами на *-тель*, наприклад: *здателница, извѣстителница, исправителница, ласкателница, ловителница, обавателница, отмстителница, побѣдителница, повелителница, поносителница, правителница, пустошителница, смотрителница, стяжателница, творителница, хранителница* [13: 197, 180, 177, 300, 409, 324, 416, 412, 227, 190, 347, 321, 376, 322, 146, 370]. Якщо ж аналізовані фемінітиви можна тільки умовно віднести до слів грецького походження за наявністю в їх будові кількох основ чи певних мовних елементів, то фемінітиви, мотивовані грецькими маскулінативами, можна з упевненістю вважати грецизмами. У ролі твірної бази для таких фемінітивів виступали й далі переважно слова церковно-релігійного характеру, наприклад: *дѣлчиха, єгиптянка, католичька* [23, 8: 244; 23, 9: 57; 23, 14: 63], *мнишка, монаха, инокиня* (ЛБ, 48), *єретичка, игуменія, паламарка, попадиця, протопопиха, скимница, хрестѣянка, черница* [9]. І навіть виявлено одну грецьку кальку зі значенням особи жіночої статі – *сивіла*. Попри те, що в XVI – XVII ст. із запровадженням грецької мови в навчальні заклади поширилися нові грецькі запозичення (суспільно-політичні, наукові, технічні,

культурні, мистецькі, спортивні й інші), фемінітивів, мотивованих такими основами в той час не зафіксовано. І в цілому досліджувані фемінітиви староукраїнської доби XVI – XVII ст. можна окреслити як слова, мотивовані маскулінативами грецького походження (*ігуменя, єпископья, грекия*), та слова, сформовані шляхом основоскладання і суфіксації за допомогою мовних елементів, які можна віднести до грецизмів (*балвохваца, великомученица, всегдадѣва, двоєсловница, любителница, навѣтница, наслідовница, питателница, потикателница, спосѣвница*).

Українська мова XVIII – XIX ст. не відзначалася особливими змінами щодо творення і вживання фемінітивів грецького походження. До неї увійшли з минулого періоду майже всі назви жінок, мотивовані грецькими маскулінативами, наприклад: *єретиця, католичка, монахиня, паламарівна* [21, I: 468; II: 225, 444; III: 88], *ігуменя, мнишка, монархиня* [9]; деякі складні слова й інші, що могли відображати грецькі мовні ознаки, наприклад: *боговгодница, богомілка, великогрішница, владичиця, душолюбница, миротвориця, обладательница, преподобница* [21, I: 79, 80, 131, 244, 461; II: 427; III: 404]. Разом з тим, у цей період простежувалася поява й нових фемінітивів, мотивованих грецькими словами, наприклад: *героїня* [21: I, 280], *келейница* [18: 38], *парахвіянка* [21, III: 96], *титарівна* [21, IV: 263]. В українській мові XVIII – XIX ст. спостерігалось й таке явище, як творення синонімічних рядів фемінітивів з грецькими основами або активізація словотвірної спроможності грецьких твірних основ у творенні фемінітивів, наприклад: *дяківна, дяконенківна, дяконенчиха, дякониха, дяконівна, дяченківна, дячиха* [21, I: 462-463], *попадиця, попадька, попада, попівна* [21, III: 320, 328], *протопопина, протопопиха* [9], *протопопівна, протопопица* [21, III: 486]. Грецькою калькою можна вважати запозичення *німфа* [21, II: 567]. Порівняно зі староукраїнським періодом, в українській мові XVIII – XIX ст. не збільшилася кількість фемінітивів грецького походження, хоч на той час функціонувало вже досить багато слів грецького походження в українській мові, особливо термінів науки, культури, мистецтва, провідниками яких до українського лексикону були переважно різні європейські мови (польська, російська, французька, німецька й інші). З одного боку, у той час могли поширюватися тільки назви самих наук, наукових понять і рідко або й зовсім не вживалися назви осіб. А з іншого боку, цілком виправданим могло бути існування при наявності грецьких твірних основ і відповідних назв осіб за різними діями, процесами, функціями, професіями, але такі назви осіб могли бути не кодифіковані, не усталені і не введені до лексикографічних джерел. Тому новий український період XVIII – XIX ст. слід оцінювати загалом як малопродуктивний у творенні аналізованих фемінітивів. Склад фемінітивів грецького походження цього часу визначали слова з грецькими основами, успадковані від староукраїнської мови (*єретицка, паламарка*), синонімічні ряди вказаних найменувань (*черниця, черничка*), а також поодинокі новотвори з грецькими мовними елементами (*героїня, парохвіяночка, титариха*).

У сучасній українській мові зосередилася й адаптувалася основна частина грецизмів, запозичених в попередні історичні періоди, що й зумовило

творення значно більшої кількості фемінітивів, ніж у минулому. З давньоукраїнської до сучасної української мови увійшли лише поодинокі слова, що відійшли в основному до церковно-релігійної сфери (*богородиця, боговідступниця, богомолка, владичиця, ігуменя, мирносиця, монахиня, мучениця, пророчиця, схимниця, черниця*), бо інші церковнослов'янізми вийшли з ужитку із занепадом церковнослов'янської мови в кінці XVII ст. (*богоотроковиця, богородителиця*). Зі староукраїнської сучасна українська мова успадкувала тогочасні грецькі запозичення зі сфери науки, культури, мистецтва, суспільного, політичного, релігійного життя (), які в той час не дали великої кількості похідних і зокрема фемінітивів (*грекinya, християнка, католичка*). Грецькі запозичення нової української літературної мови також не стали продуктивною словотвірною базою для назв осіб і зокрема жінок (*героїня, келійниця, парафіянка, титариха*). І, ймовірно, лише міцне закріплення і вкорінення грецизмів на українському ґрунті в староукраїнській, новий український періоди і входження їх до лексики сучасної української мови дало можливість їм розвинути свою продуктивність і стати словотвірною базою для нових слів. Н це звертають увагу і сучасні мовознавці, зазначаючи, що українській мові здавна відомо чимало грецизмів, але саме сьогодні вони стали активно використовуватися як твірні основи або морфеми для продукування нових слів [27: 273]. І якщо в попередні історичні періоди малопродуктивним було творення назв осіб від грецьких запозичень, то в сучасній українській мові численно збільшилася кількість маскулінативів грецького походження, які й спричинили появу відповідних фемінітивів, оскільки назви жінок утворюються, як правило, від назв чоловіків. Отож маскулінативи стали основною словотвірною базою для фемінітивів і визначальним показником їх кількісного і якісного складу в сучасній українській мові.

Процеси запозичення і формування фемінітивів-грецизмів сучасної української мови дали можливість класифікувати їх на опосередковані фемінітиви, мотивовані грецькими основами, і безпосередні запозичення з грецької мови. Опосередковані фемінітиви становлять основну кількість фемінітивів-грецизмів у сучасній українській мові. Вони походять від маскулінативів грецького походження. При цьому назви чоловіків мають виразні грецькі особливості – препозитивні частини *авто-, агро-, ана-, арфі-, архі-, біо-, бібліо-, гіпер-, гіпо-, діа-, дез-, диз-, епі-, мета-, пан-, пери-*, постпозитивні компоненти *-граф, -лог, -ман, -мер, -навт, -трон, -філ, -фоб*, префікси *а-, ан-, ев-*, суфікси *-іт, -ит*. За наявності маскулінативів з такими мовними особливостями можливе існування й відповідних фемінітивів. Однак не всі утворені й відомі маскулінативи мають сьогодні жіночі відповідники. Сучасні лексикографічні й інші писемні джерела фіксують фемінітиви від різних за структурою маскулінативів, але неоднаковою мірою від різних словотвірних типів маскулінативів. Назви чоловіків з препозитивними частинами і префіксами не відзначаються якимсь особливим словотвірним потенціалом, тобто в них перші частини невеликою мірою впливають на творення відповідних фемінітивів. Якщо вже виникли маскулінативи з такими

препозиційними компонентами й префіксами, то можливе існування і паралельних фемінітивів, наприклад: *автомобіліст* – *автомобілістка*, *агроном* – *агрономка*, *антагоніст* – *антагоністка*, *антидемократ* – *антидемократка*, *бібліоман* – *бібліоманка* [24, 1: 104, 124, 220, 224, 493], *анабаптист* – *анабаптистка*, *антагоніст* – *антагоністка*, *епіграфіст* – *епіграфістка*, *епілептик* – *епілептичка* [25, I: 41, 48; II: 482, 484]. А якщо сьогодні немає закономірного процесу творення фемінітивів від маскулінативів без указаних частин, то й з ними назви чоловіків не можуть продукувати назви жінок, напр.: *бібліограф*, *кібернетик*, *механік*, *хімік* [7: 50, 427, 523, 1344] і *біобібліограф*, *біокібернетик*, *біомеханік*, *біохімік* [24, 1: 521, 524, 526, 531]. Але можливе творення фемінітивів від слів *біоінженер*, *біокоректор* [24, 1: 521, 524, 525], напр.: *біоінженерка*, *біокоректорка*, як існують слова *інженерка*, *коректорка* [25, IV: 29, 287]. Отож більшою мірою на словотвірну спроможність маскулінативів впливають постпозитивні частини й суфікси. Деякі постпозитивні грецькі компоненти (*-ман*, *-навт*, *-трон*, *-філ*, *-фоб*) передбачають регулярне творення назв жінок від назв чоловіків, але таких фемінітивів сьогодні зафіксовано досить мало, напр.: *космонавтка*, *меломанка*, *мізантропка*, *українофілка*, *філантропка* [25, IV: 306, 670, 730; X: 423, 591]. А окремі постпозитивні частини (*-граф*, *-лог*) обмежують словотвірні можливості маскулінативів і не сприяють активному фемінотворенню і відображені тільки в поодиноких сучасних розмовних словах, напр.: *біологиня*, *філологиня* [10: 285, 327]. Грецькі суфікси *-іт*, *-ит* мають здатність сполучатися з фемінітивними суфіксами, але похідні слова такої структури поодинокі сьогодні, напр.: *содомітка* [7: 1158]. Значно більшою продуктивністю відзначаються фемінітиви, утворені від маскулінативів з іншими за походженням суфіксами. Так, регулярними утвореннями є фемінітиви від маскулінативів на *-іст*, *-ист*, *-ат*, *-ар*, *-ик-*, *-ік*, напр.: *акробатка*, *анархістка*, *аристократка*, *бандуристка*, *демократка*, *ентузіастка*, *євангелістка*, *математичка*, *меланхолічка*, *монархістка* [25, I: 28, 43, 59, 100; II: 239, 481, 494; IV: 644, 669, 794]. Таким чином, творення й використання фемінітивів-грецизмів на сучасному етапі залежить від структурних особливостей і словотвірних можливостей відповідної твірної бази – маскулінативів грецького походження. А поява таких маскулінативів на українському ґрунті могла бути зумовлена творення таких похідних від грецьких слів або запозиченням їх з грецької мови через різні європейські мови ().

Сучасній українській мові відомі і декілька фемінітивів, що безпосередньо перейшли з грецької мови в українську. До них належать найменування *амазонка*, *гетера*, *єхидна*, *мегера*, *медея*, *нерейда*, *німфа*, *сивіла*, *феміда*, напр.: *амазонка* “1) у давньогрецькій міфології – представниця войовничого племені жінок-войовниць, що жили на узбережжі Чорного моря, у Скіфії та Лівії; 2) *перен.*, *заст.* вершниця” [28: 45] – О, панна Обринська дуже спритна амазонка, – кликнув до мене пан К. з гурту [25, I: 37]; *гетера* “у Стародавній Греції – жінка, яка вела вільний спосіб життя поза рамками офіційного сімейно-побутового укладу рабовласницького суспільства; приваблювала чоловіків своїми артистичним хистом та освітою;

2) *перен.* повія” [28: 167] – Радіє мати: В Алкіда син її росте, Росте; лицяються гетери І перед образом Венери Лампаду світять [25, II: 57]; *Єхидна* “1) у давньогрецькій міфології – демон, жахлива напівжінка-напівзмія, дочка Тартара (бога безодні) і Геї” – [Ніна:] І подумати, що такій єхидні він надсилає свій перший привіт! [25, II: 499]; *Мегера* “1) одна з трьох ериній, богинь помсти у давньогрецькій міфології, яку зображували у вигляді гидкої старої жінки зі зміями замість волосся; 2) *перен.*, з *малої літери* зла, сварлива жінка” [28: 442] – А цю твою стару мегеру, оцю Сусанну Петрівну треба було б добре провчити, щоб не вела провокаційних розмов [25, VIII: 661]; *нереїда* [25, IX: 375]; *Медєя* “1) чаклунка, жінка аргонавта Ясона в давньогрецькій міфології. Медєя люто помстилася Ясонові за його зраду, знищивши свою суперницю; 2) *перен.*, з *малої літери* ревнива, мстива жінка” [28: 442]; *нереїда* “у давньогрецькій міфології – морська німфа” [28: 482]; *німфа* “у грецькій міфології – божество у вигляді жінки, що втілює різноманітні сили та явища природи: лісові (дріада), річкові (наяда), морські (нереїда) та ін.” [28: 482]; “вродлива жінка”: [Прокуратор:] Вона зграбненька. І звідки він узяв собі цю німфу? [25, IX: 425]; *Сивіла* “легендарна жінка-пророчиця у Стародавній Греції, що начебто повідомляла людям волю богів” [28: 621]; *Феміда* “1) у давньогрецькій міфології – богиня правосуддя, яку зображували з пов’язкою на очах (символ неупередженості), з терезами в одній руці та з мечем – у другій” [28: 706].

Фемінитиви, запозичені безпосередньо з грецької мови, шляхом калькування є в основному міфологічними найменуваннями жінок. Такі слова використовуються сьогодні в художньому стилі для відображення давніх дохристиянських часів або для надання сучасним реаліям фантастичного характеру, а також у публіцистичному та розмовному стилях для передання якихось образних ситуацій, подій, напр.: *мегера* – зла, сварлива жінка; *медєя* – ревнива, мстива жінка; *єхидна* – лиха, хитра, лукава, в’їдлива жінка; *амазонка* – дуже спритна жінка; *німфа* – вродлива жінка.

Таким чином, фемінитиви грецького походження – це запозичення із довготривалою історією виникнення і функціонування в українській мові (від спільнослов’янської епохи дотепер). Поняттям фемінитиви-грецизми охоплено переклади грецьких назв жінок, або кальки з грецької мови (*богородиця*, *сивіла*), грецизми, утворені під старослов’янським впливом або через посередництво інших мов (*богоотроковиця*), фемінитиви з грецькими мовними елементами (*аристократка*, *корифейка*). Українській мові найменше відомо за всю історію її розвитку безпосередніх грецьких запозичень, або кальок з грецької мови, а найбільше – фемінитивів, що виникли на українському ґрунті за допомогою грецьких мовних елементів. Для української мови XI – XV ст. характерні були поодинокі фемінитиви, перекладені з грецької мови (*Богородиця*, *мужєлюбица*), і дещо більше сформованих за аналогією до грецьких кальок та внаслідок старослов’янського впливу (*дѣлальница*, *пророчица*, *проскурница*, *черноризица*). Фемінитиви староукраїнської доби XVI – XVII ст. – це слова, мотивовані маскулінативами грецького походження (*ігуменя*, *єпископья*, *грекиня*), та слова, сформовані шляхом основоскладання і суфіксації за допомогою грецьких мовних елементів (*балвохваца*,

великомучениця, любителниця, нав'їтниця). Склад фемінітивів-грецизмів нового українського періоду XVIII – XIX ст. визначали слова з грецькими основами, успадковані з попередньої доби (*єретичка, паламарка*), синонімічні ряди вказаних слів (*черниця, черничка*), та поодинокі новотвори з грецькими елементами (*героїня, парохвіяночка, титариха*). У сучасній українській мові фемінітиви-грецизми поділяються на опосередковані, мотивовані грецькими основами, і безпосередні запозичення з грецької мови, з яких перші переважають над наступними (*агрономка, бібліомана, антагоністка, космонавтка, українофілка, філантропка*). До грецьких калюк належать слова *амазонка, гетера, єхидна, мегера, медея, нерейда, німфа, сивіла, феміда*.

Список літератури

1. *Бевзенко С. П.* Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни і словотвору) / С. П. Бевзенко ; М-во вищ. і серед. спец. освіти УРСР, Ужгород. держ. університет. — Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1960. — 416 с.
2. *Брус М. П.* Лексико-семантичні ознаки фемінітивів української мови XVI – XVII ст. / Марія Брус // Українська історична та діалектна лексика : Зб. наук. праць. — Львів, 2003. — Випуск 4. — С. 98—105.
3. *Брус М. П.* Словотвірна термінологічна база фемінітивної підсистеми української мови / Марія Брус // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький національний університет; наук. ред. А. П. Загнітко. — Донецьк : ДонНУ, 2011. — Вип. 23. — С. 17—21.
4. *Брус М. П.* Становлення лінгвальної категорії жіночості / Марія Брус // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. — Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. — Вип. XI—XII. — С. 39—48.
5. *Брус М. П.* Фемінітиви в українській мові XI – XV ст. / Марія Брус // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. — Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2006. — С. 28—34.
6. *Брус М. П.* Фемінітиви української мови в переплетінні давніх і сучасних тенденцій / Марія Брус // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. — Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. — Вип. 46. — Ч. I. — С. 61—69.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. — 1440 с.
8. *Дзензелівський Й.* Іван Вагилевич – перший дослідник іншомовних запозичень в українській мові / Йосип Дзензелівський // До джерел : Зб. наук. праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Том. I. — Київ – Львів, 2004. — С. 142—172.
9. Картотека до Історичного словника українського язика Євгена Тимченка. — Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів.
10. *Клименко Н. Ф.* Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : Монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. — К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008. — 336 с.
11. *Ковалів П.* Лексичний фонд літературної мови київського періоду X–XIV ст. / Пантелеймон Ковалів ; Наукове т-во ім. Т. Шевченка. — Нью-Йорк, 1964. — Т. II : Запозичення. — 323 с.
12. *Кочан І. М.* Слова з міжнародними терміноелементами в сучасній українській літературній мові / І. М. Кочан // Мовознавство. — 1998. — № 6. — С. 63—66.
13. Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В. В. Німчук. — К. : Наук. думка, 1973. — 542 с.

14. Лексикон словенороський Памви Беринди / Підготовка тексту і вступна стаття В. В. Німчука. — К. : Вид-во АН УРСР, 1961. — 272 с.
15. *Мейе А.* Общеславянский язык / А. Мейе ; пер. со второго франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном ; пер. и примеч. П. С. Кузнецова ; под ред. С. Б. Бернштейна. — 2-е изд. — М. : Прогресс, 2000. — 493 с.
16. *Муромцева О. Г.* Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Г. Муромцева. — Х. : Вища школа, 1985. — 152 с.
17. Нові слова та значення : Словник / Інститут української мови НАН України ; уклали : Л. В. Туровська, Л. М. Василькова. — К. : Довіра, 2008. — 271 с.
18. Описи Київського намісництва 70-80 років XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / Упоряд. Г. В. Болотова та ін. ; Редкол. : П. С. Сохань (відп. ред.) та ін. — К. : Наук. думка, 1989. — 392 с.
19. *Пономарів О.* Лексика грецького походження в українській мові / Олександр Пономарів. — К. : Просвіта, 2005. — 127 с.
20. Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.) : в 10 т. / [гл. ред. Р. И. Аванесов]. — М. : Русский язык, 1988. — . — Т. I : (а – възаконѣтисѧ). — 1988. — 526 с. ; Т. II : (възалкати – добродѣтельникѣ). — 1989. — 496 с. ; Т. III : (добродѣтельно – изжечисѧ). — 1990. — 512 с. ; Т. IV : (изживати – моленииѣ). — 1991. — 560 с. ; [гл. ред. И. С. Улуханов]. — Т. VI : (овадѣ – покласти). — 2000. — 608 с. ; Т. VII : (поклепанѣ – пращоурѣ). — 2004. — 505 с. ; Т. VIII : (пре – пробѣженіѣ). — 2008. — 768 с.
21. Словарь української мови : у 4 т. / Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко ; ред. : Л. М. Кудрявкіна, Н. М. Отрох. — надрук. з вид. 1907–1909 рр. фотоспособом ; Нац. академія наук України, Ін-т української мови. — К. : Наук. думка, 1996. — Т. 1 : А–Ж. — 496 с. ; Т. 2 : З–Н. — 588 с. ; 1997. — Т. 3 : О–П. — 516 с. ; Т. 4 : Р–Я. — 616 с.
22. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. : у 2-х т. / [ред. кол. : Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька (голова), І. М. Керницький]. — К. : Наук. думка, 1977. — Т. 1 : А–М. — 631 с. ; 1978. — Т. 2 : Н–Ф. — 592 с.
23. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. — Львів : НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1994. — . — Вип. 1 : А. — 1994. — 152 с. ; Вип. 2 : Б–Богуславець. — 199. — 152 с. ; Вип. 3 : Б–В. — 1996. — 252 с. ; Вип. 4 : В. — 1997. — 260 с. ; Вип. 5 : В. — 1998. — 258 с. ; Вип. 6 : В–Г. — 1999. — 256 с. ; Вип. 7 : Г–Д. — 2000. — 256 с. ; Вип. 8 : Д. — 2001. — 256 с. ; Вип. 9 : Д–З. — 2002. — 256 с. ; Вип. 10 : З. — 2003. — 256 с. ; Вип. 11 : З. — 2004. — 256 с. ; Вип. 12 : З. — 2005. — 246 с. ; Вип. 13 : И–І. — 2006. — 242 с. ; Вип. 14 : К. — 2008. — 256 с. ; Вип. 15 : К–Л. — 2010. — 256 с.
24. Словник української мови : у 20 т. / [голов. наук. ред. В. М. Русанівський]. — К. : Наук. думка, 2010. — Т. 1 : А–Б. — 912 с. ; Т. 2 : В–Відсріблитися. — 976 с.
25. Словник української мови : у 11 т. / [ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін.] ; Академія наук УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. — К. : Наук. думка, 1970. — . — Т. I : А–В. — 1970. — 799 с. ; Т. II : Г–Ж. — 1971. — 550 с. ; Т. III : З. — 1972. — 744 с. ; Т. IV : І–М. — 1973. — 840 с. ; Т. V : Н–О. — 1974. — 840 с. ; Т. VI : П–Поїти. — 1975. — 832 с. ; Т. VII : Поїхати–Приробляти. — 1976. — 723 с. ; Т. VIII : Природа–Ряхтливий. — 1977. — 927 с. ; Т. IX : С. — 1978. — 916 с. ; Т. X : Т–Ф. — 1979. — 658 с. ; Т. XI : Х–Ъ. — 1980. — 699 с.
26. *Срезневский И. И.* Словарь древнерусского языка : в 3 т. / И. И. Срезневский. — репринт. изд-е. — М. : Книга, 1989. — Т. I : А–Д. — 1420 с. + 50 с. ; Т. II : Л–О. — 1804 с. ; Т. III : Р–С. — 1684 с. + 272 с. + 16 с.
27. *Стишов О. А.* Українська лексика кінця XX ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. — К. : Пугач, 2005. — 388 с.

28. Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклали : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк ; відп. ред. Г. П. Півторак. — К. : Вид-во “Довіра”, 2006. — 789 с.
29. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / Макс Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. — М. : Прогресс, 1964. — Т. I : А–Д. — 563 с. ; 1967. — Т. II : Е–Муж. — 672 с. ; 1971. — Т. III : Муза–Сят. — 828 с. ; 1973. — Т. IV : Т–ящур. — 856 с.
30. Тымченко J. Istoryčnyj slovnyk ukrajins’koho jazyka. T. 1—2 (A–Ж). Charkiv-Kyjiv 1930-1932 / Jevhen Tymčenko. — München : Verlag Otto Sagner, 1985. — 947 s.

Mariya Brus

Ivano-Frankivsk

FEMINITIVES-GRETSIZMS IN THE HISTORY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article is devoted to the study of the history of feminitives of Greek origin on the Ukrainian basis. It examines the linguistic and extralinguistic factors of penetration of gretsizms into Ukrainian language vocabulary during different historical periods. Particular attention is paid to the proportion of feminitives among the gretsizms of every simultaneous cut and among feminitives of every historical age. Thoroughly analyzed the features of feminitives of Greek origin including all historical periods of the development of Ukrainian language (ancient Ukrainian, old Ukrainian, new Ukrainian and new Ukrainian).

Keywords: feminitives-gretsizms, history of Ukrainian language.

Див. : Брус М. П. Фемінітиви-грецизми в історії української мови / Марія Брус // Українська мова. – 2014. – №. 2. – С. 35–45.